

UDK/UDC: 338.48 (497.5 – 35 Rijeka)"1945/1985"

Branko Blažević, Novi Vinodolski, dr. sc.,
sveučilišni profesor na Fakultetu za menadžment
u turizmu i ugostiteljstvu u Opatiji

RAZVOJ TURIZMA U HRVATSKOM PRIMORJU I GORSKOM KOTARU 1945.-1980.

Sažetak

Autor u radu daje prikaz razvoja turizma u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru za razdoblje od 40 godina, tj. između 1945. i 1985. godine. U tom relativno dugom razdoblju objašnjava se uloga turizma u društveno-ekonomskom razvoju Hrvatske. Posebno se analiziraju Mjere za stimuliranje proširene reprodukcije u turizmu Hrvatske od 1966. do 1976. godine (kada se i izgradio najveći dio *turističke infrastrukture* u Hrvatskoj) i njihov utjecaj na turistički razvoj Hrvatskog primorja i Gorskog kotara kroz analizu pokazatelja i rezultata takvih mjera. Autor prikazuje rang 20 općina Hrvatske prema veličini narodnog dohotka ugostiteljstva i turizma; Turizam Hrvatskog primorja i Gorskog kotara u razvoju jadranskog područja kroz podatke udjela i ranga ugostiteljstva i turizma u narodnom dohotku nekih općina Hrvatske i Hrvatskog primorja u 1956. i 1980. godini, kao i indekse narodnog dohotka po stanovniku u nekim turističkim općinama Hrvatske i Hrvatskog primorja u odnosu prema republičkom prosjeku. Posebno analizira utjecaj turizma na zaposlenost i životni standard stanovništva, učinkovitost uloženog kapitala u hotelijerstvo i ugostiteljstvo Hrvatske 1960-1990. kroz kretanje prosječnog kapitalnog koeficijenta, kao i kretanje ponude kapitala. Na kraju analizira karakteristike nekih elemenata turističke ponude, a posebno smještajne kapacitete i njihovu strukturu u Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru.

Ključne riječi

Turizam, razvoj turizma, Hrvatsko primorje, Gorski kotar

1. Društveno-ekonomsko značenje turizma za Hrvatsku poslije Drugog svjetskog rata

1.1. Povijesni razvoj turizma u Hrvatskoj i Hrvatskom primorju

Unatoč zadiranju turizma u daleku prošlost, ipak svojom masovnošću on pripada XX. stoljeću. Nagla urbanizacija i industrijalizacija, razvoj komunikacija, rast životnog standarda i slobodnog vremena stvorili su preduvjete za razvoj turizma. I dok je ranije turizam bio privilegij i dostupan samo najvišim slojevima, danas postaje sve više svojina najširih slojeva u privredno razvijenim zonama svijeta. Ovu konstataciju potvrđuju i podatci¹. U 1966. godini putovalo je, zbog raznih turističkih motiva, izvan granica svoje zemlje 128 milijuna turista, od čega je bilo 96 milijuna Europljana. U 1966. na svakih 1000 stanovnika Švicarske, zbog raznih turističkih motiva, putovalo je izvan granica zemlje 390 stanovnika, iz Beneluxa 312, iz Francuske 239, iz Zapadne Njemačke 215, iz Skandinavije 166, iz Velike Britanije 143, iz USA 122, iz Kanade 326. U ovim podacima nisu evidentirana turistička putovanja i izleti unutar svake zemlje koji u mnogim zemljama imaju visoko učešće. Međutim, ne raspolaže se s podacima o turističkim kretanjima unutar zemlje, o tzv. domaćem turizmu, jer se ta kretanja u velikom broju država uopće nisu evidentirala.

U 1950. godini u svijetu je zabilježeno ukupno 25 milijuna turističkih dolazaka i prihod od turizma od 2 milijuna US\$. Godine 1970. svijet bilježi 166 milijuna dolazaka i prihod od 18 milijuna US\$, dok 2000. godine turistički promet promatran brojem dolazaka penje se na visokih 698 milijuna dolazaka s prihodima od turizma od 478 milijuna US\$. I konačno 2004. godine turizam u svijetu zabilježio je brojku od 760 milijuna dolazaka i prihod od 523 milijuna US\$.² Svakako da ovo nisu i konačni rekordi i brojke što se turizma tiče.

Prvi početci turističkog razvitka Hrvatske sežu u drugu polovicu devetnaestog stoljeća. Početci turističke valorizacije naših primorskih krajeva, a posebno otoka, vezani su za parobrodne linije koje su povezivale sjeverni i južni Jadran, odnosno otoke s kopnom. Tako je na Jadranu prvi parobrod počeo 1918. godine prometovati između Trsta i Vencije. Austrijski Loyd je 1837. godine uspostavio redovitu parobrodarsku prugu između Trsta i južnog Jadrana. Time je omogućeno brzo i redovito povezivanje mjesta na obali i otocima. Do tada je promet na Jadranu bio neredovit, a obavljali su ga manji jedrenjaci.

Važno je istaknuti i dovršenje željezničkih pruga, koje su dospjele iz europske unutrašnjosti do Trsta (1857.) i Rijeke (1873.). Pored službenih osoba koje

---

¹ Andrić, N., (1980), "Turizam i regionalni razvoj", Informator Zagreb, str. 27-28.

² Podaci WTO.

su morale putovati željeznicom i parobrodima, javljaju se i drugi putnici. To su uglavnom bili bogatiji ljudi, koji su iz određenih interesa upoznavali našu obalu i otoke. Bili su, primjerice, liječnici, a i drugi znanstvenici koji su obavljali određena klimatska, floristička, zdravstvena, kulturno-povijesna i druga istraživanja, te o njima objavljivali članke u različitim glasilima, primjerice u Beču. U to vrijeme posebno značajna istraživanja, odnosno proučavanja utjecaja i djelovanja morskog zraka i morske vode na ljudski organizam, o čemu se tiskaju ne samo članci u novinama nego izdaju i posebne publikacije. Od posebne je važnosti u ono doba za propagandu turizma i turističku izgradnju primorskih mjesta bila knjižica riječkog liječnika dr. Karla Otta pod naslovom *Fiziološko i tarapeutsko utjecanje morskog zraka na naš organizam s osobitim osvrtom na naše Primorje* (Rijeka 1894). Ta je knjižica izašla na hrvatskom jeziku, dok su svi vodiči tada tiskani na njemačkom jeziku. Zbog toga se među putnicima javljaju i oni koji traže lijeka svom narušenom zdravlju i oni koji idu na *promjenu zraka*. Te bi putnike mogli nazvati prvim ozbiljnim turistima. Tada se ustvari i počinje na našoj obali i otocima razvijati turistička djelatnost³ od Opatije, Crikvenice, Novog Vinodolskog, Raba, Lošinja, do Hvara, Splita i Dubrovnika. U Opatiji se već 1883. vodi statistika posjetilaca, a godine 1884. je sagrađen i hotel *Kvarner*, prvi te vrste u turističke svrhe na Jadranu. Broj turista u Hrvatskom primorju u 1926. godini iznosio je 35.602, koji su ostvarili 483.299 noćenja. Najveći broj turista zabilježen je pred Drugi svjetski rat 1939. godine od 79.636 turista i 660.481 noćenja. Inozemna noćenja činila su 58% ukupnih noćenja.⁴

Hrvatsko primorje i Gorski kotar imaju sve uvjete za razvoj turizma, tako da je upravo to područje najstarije hrvatsko (i bivše jugoslavensko) turističko područje. U razdoblju između dva rata, Hrvatsko primorje postiglo je na turističkom polju velike uspjehe. U tom razdoblju prve uspjehe u turizmu postiže i Gorski kotar. Nije slučajno da je prvi Turistički savez u Hrvatskoj osnovan u Rijeci (4. studenog 1952. godine).⁵

³ Vidjeti detaljnije sljedeće knjige: 1. Antić, V., (1953), *Turizam Istre, Hrv. primorja i Gorskog kotara*, Rijeka; 2. Dragomanović, S., (1938), *Naš turizam*, Tipografija, Grafičko-nakladni zavod d.d., Zagreb; 3. Blažević, B., (1998), *Gospodarstvo Novog Vinodolskog u XX stoljeću*, Adamić, Rijeka; 4. Turk, H., (1994), *Povijest turizma i ugostiteljstva otoka Raba*, Rijeka; 5. Kabalin, S., (1985), *Novi Vinodolski - prvo stoljeće turizma*, Tipograf, Rijeka; 6. Krištafor, V., Jurdana, S., Uremović, V., (1988), *Turistička Crikvenica 1888-1988*. Turističko društvo Crikvenica; 7. Antić, V., (1986), *Počeci turizma u Primorju od Opatije do Novog Vinodolskog*, predgovor u knjizi *Selce-turistički razvitak 1894-1985.*, Turističko društvo Selce.

⁴ Antić, V., (1953), op.cit. str.15.-17.

⁵ Ibid. str. 12.

Domaći turistički promet zabilježio je već 1946. godine znatan broj turista (488.000) i znatan broj noćenja (3.311.500).⁶ Narednih godina domaći turizam sve brže raste tako da se već 1947. godine penje na 1 milijun, da bi 1952. godine dostigao 1.619.409. Isto vrijedi i za broj noćenja. Dok je 1946. godine iznosio tek 3.311.500, godine 1947. raste na 6.985.649, a godine 1948. čak na 9.737.080. Ukupan broj turista od 1946. do 1952. godine iznosi 8.751.039, a broj noćenja 44.099.770.

Usporede li se poslijeratne godine s prijeratnim, proizlazi da je broj domaćih turista prema 1935. godini bio u neprekidnom porastu, i to: god. 1947. za 33%, god. 1948. za 100%, god. 1949. za 100,3%, god. 1950. za 70,8%, god. 1951. za 45% i god. 1952. za 11%.⁷ Godina 1952. godina je kada se bilježi porast inozemnog turizma.

1.2. Mjere za stimuliranje proširene reprodukcije u turizmu Hrvatske od 1966. do 1976. godine i njihov utjecaj na turistički razvoj Hrvatskog primorja i Gorskog kotara

Od značajnijih mjera koje je društvena zajednica poduzimala za stimuliranje razvoja turizma od 1952. do 1966. godine, treba posebno izdvojiti sljedeće⁸: davanje regresa, dotacija i premija, odobravanje tečajnih razlika za ostvareni devizni priliv i davanje zajmova iz općeg investicijskog fonda putem natječaja.

U razdoblju od 1952. do 1955. godine društvena je zajednica odobravala posebne regrese ugostiteljskim poduzećima za popuste koje su davali domaćim turistima na pansionske usluge od 40 do 60%. Od 1955. godine dolazi do ukidanja regresa ugostiteljskim poduzećima, ali se dotacije za stimuliranje razvoja domaćeg turizma daju inicijativnim turističkim organizacijama iz oblasti domaćeg turizma (Ferijalnom savezu, Savezu izviđača, društvima prirode itd.). Ova su sredstva imala namjenski karakter i mogla su se koristiti samo za izgradnju kapaciteta za smještaj i hranu namijenjenih domaćim turistima. Također treba istaknuti da su od 1956. godine sezonskim pansionskim ugostiteljskim poduzećima i radnjama odobravane posebne premije na vrijednost ostvarenog prometa pansionskih usluga. Od 1959. godine dolazi do izmjena u davanju premija tako što se one priznaju samo za razdoblje izvan turističke sezone.

---

⁶ Ibid. str. 10.

⁷ Ibid. str.10.-11.

⁸ Vidjeti detaljnije: Unković, S., (1981), *Ekonomika turizma*, Savremena administracija Beograd, str. 373.-381.

Sljedeći instrument društvene zajednice, koji je imao značajan utjecaj na razvoj ugostiteljstva, predstavlja odobravanje tečajne razlike za ostvareni devizni priliv, koji je imalo za cilj da stimulira razvoj inozemnog turizma (razlika između turističkog i obračunskog tečaja dolara). Treba ukazati i na značaj korištenja zajmova iz Općeg investicijskog fonda za ekstenzivni i intenzivni razvoj turizma.

Može se ipak konstatirati da do 1966. godine nije postojao jedan cjelovit sustav stimuliranja razvoja turizma od strane društvene zajednice, što se odrazilo i na ukupna ulaganja sredstava u razvoj turizma. Međutim, donošenjem društvenog plana razvoja privrede zemlje od 1966. do 1970. godine i njegovim opredjeljenjem da se turizam uvrsti u prioritetne privredne djelatnosti, posebno s gledišta odgovarajućega uključivanja zemlje u međunarodnu podjelu rada po ovoj osnovi, postavljen je cjelovit sustav stimulativnih mjera u okviru ekonomske politike, koji je imao za cilj prvenstveno utjecati na brži razvoj inozemnog turizma. Taj se sustav sastojao od sljedećih najvažnijih pojedinačnih instrumenata:

- beneficiranih kamata za investicijska ulaganja u turizam,
- obračunate retencijske kvote za ugostiteljstvo i turistička poduzeća,
- posebnog zaduživanja poslovnih banaka u inozemstvu za plasman sredstava u razvoj turizma,
- raznih vrsta poreznih olakšica za ostvarene devizne prihode s konvertibilnog područja,
- odobrenih kredita iz sredstava koja su namijenjena za investicijska ulaganja, s izuzetkom sredstava društveno-političkih zajednica namijenjenih investicijama u privredi, i
- kamatne stope do visine od 6% za odobreni kredit u spomenute svrhe.

Međutim, i pored ovoga, u razdoblju od 1966. do 1968. godine nisu se realizirale postavke Društvenog plana o investicijskim ulaganjima u razvoj turizma. To je bio razlog za traženje novih stimulativnih mjera za značajnije povećanje investicijskih ulaganja u turizam za 1969. i 1970. godinu.

Polazeći od ovoga, u prvoj polovici 1969. godine dolazi do izmjena. Dodatna se kamata povećava na 2,5% i može se koristiti ne samo za odobrene nove kredite već i za odobrene kredite za razvoj inozemnog turizma do 31. prosinca 1968. godine, s rokom vraćanja kraćim od 10 godina, ukoliko se naknadno rok otplate poveća na duže od 10 godina (uvećana dodatna kamata od 2,5% u ovom slučaju se obračunava samo za neotplaćeni dio kredita).

Ali, i pored pozitivnog utjecaja navedene promjene, ipak je najznačajnije učinke u domeni ulaganja u razvoj materijalne baze turizma imala zakonska odredba o uvođenju tzv. *anticipativne* dodatne kamate za određene slučajeve. Riječ je o uvećanoj dodatnoj kamati od 2,5% godišnje, koja se obračunava unaprijed za cijelo razdoblje otplate kredita, a isplaćivana je tijekom njego-

vog korištenja. Ova je kamata primjenjivana u slučajevima kada je rok vraćanja kredita danog u spomenute svrhe duži od 15 godina, a kraći od 25 godina. Spomenuti instrument imao je izuzetno veliki utjecaj na ukupnu masu sredstava koja su uložena u razvoj turizma u toku 1969. i 1970. godine.

Treba podsjetiti da su spomenute kreditne uvjete poduzeća koristila, prije svega, za izgradnju novih objekata namijenjenih stranim turistima, ali to nije isključivalo mogućnost njihove primjene pod određenim uvjetima i za adaptiranje, dogradnju i modernizaciju postojećih objekata namijenjenih stranim turistima. Propisi o beneficiranim kamatama ukinuti su u toku prosinca 1970. godine.

Ocjena sveobuhvatnih učinaka primjene spomenutih instrumenata turističke politike zahtijevala bi posebna naučna istraživanja. Mjere koje su primjenjivane kod nas u razdoblju 1966.-1970. (u prijelaznom razdoblju i u 1971.) i pored izvjesnih nedostataka, dale su zadovoljavajuće rezultate. Međutim, izmjenama u ekonomskim funkcijama Federacije, došlo je do prekida kontinuiteta u sustav proširene reprodukcije u turizmu. Međutim, uočljivo je da u razdoblju od 1972. do 1976. godine dolazi do vidljivog zaostajanja investicijske aktivnosti u turizmu, što se odrazilo na ekstenzivni razvoj turističke ponude, osobito smještajnih kapaciteta, te je razvoj bio daleko sporiji u odnosu na prethodno petogodišnje razdoblje. Ovo se javilo kao rezultat neadekvatnih mjera stimuliranja ulaganja u razvoj turizma u okviru mjera ekonomske politike, iako je inozemni turizam i u Društvenom planu razvoja od 1971. do 1975. godine tretiran kao djelatnost od posebnog značaja za cjelokupni privredni i društveni razvoj zemlje. Naime, pored ostalog, ovim je planom predviđeno da bi u petogodišnjem periodu od 1971. do 1975. godine trebalo izgraditi 95.000 novih ležaja osnovnih smještajnih kapaciteta, dok je izgrađeno 33.000 manje od planiranog.

Tako se, na primjer, vidi da je u trogodišnjem razdoblju od 1973. do 1975. godine, kada je bivša Jugoslavija prosječno godišnje gradila oko 6.150 ležaja, situacija kod konkurentskih zemalja mediteranskog područja bila daleko povoljnija⁹. U Španjolskoj je u ovom trogodišnjem razdoblju izgrađeno 126.242 ležaja osnovnih smještajnih kapaciteta, tj. oko 42.000 ležaja prosječno godišnje, u Italiji 80.092 ležaja ili oko 34.000 ležaja prosječno godišnje, a u Grčkoj 33.855 ležaja ili oko 11.300 ležaja prosječno godišnje. Ovakav razvoj situacije od 1973. godine objektivno je umanjio konkurentsku sposobnost hrvatskog turizma na svjetskom tržištu što se već nepovoljno odrazilo na ostvarene rezultate, a nepovoljno će utjecati i u narednim godinama.

---

⁹ Unković, S., o.cit. str.380.

O rezultatima mjera za stimuliranje proširene reprodukcije u turizmu Hrvatske od 1966 do 1976. godine u ex-Jugoslaviji i na jadranskoj obali govore sljedeći podatci:

- u prometu ex-Jugoslavije udio primorskih općina u broju posjetitelja povećan je od 1963. do 1973. godine sa 32,8% na 40%;
- noćenja su povećana od 59,5% na 69%;
- ukupni smještajni kapaciteti u razdoblju 1960-1973. povećani su s 68,2 na 75,7%, dok je prosječna godišnja stopa rasta iznosila čak 11,2%.¹⁰

1.3. Ekonomsko značenje turizma za Hrvatsko primorje i Gorski kotar

U svojoj studiji iz 1963. godine prof. K. Krapf piše: *Ekonomske nauke su u osnovi postavile turizam na prvo mjesto. Ne može se zaobići činjenica da sve veći interes za turizam proizlazi iz njegova ekonomskog značenja. Kretanje materijalnih vrijednosti na nacionalnom i komercijalnom nivou privlači pažnju promatrača naročito u sadašnjem razdoblju ekonomske ekspanzije. Ekonomski elemenat je zajednički pokazatelj psihološkoga, sociološkoga, kulturnoga, geografskoga i tehničkog gledanja na turizam. Ova osnovna istina mora se imati na umu.*¹¹

Pomalo su se počeli primjećivati fizički i financijski rezultati na područjima gdje se odvijao turistički promet.

Naime, ta su područja bila najčešće daleko od industrijskih centara, privredno zaostala i nerazvijena. Odjednom, dolaskom turista počela su privredno oživljavati razvijanjem onih privrednih djelatnosti koje su bile potrebne za pružanje usluga turistima. Masovnijim kretanjem turizma u jednoj zemlji počeli su se osjećati i određeni rezultati u privrednim organizacijama izvan regije gdje se odvijao turistički promet. Na kraju uočeno je i razvijanje potpuno novih djelatnosti, pa i novih zvanja, koje su proizvodile usluge ili robu za kojom ranije uopće nije postojala potreba.

Osim na platnu bilancu, ostali utjecaji turizma na privredu zemlje teže su se dali ustanoviti i mogli su se utvrditi tek primjenom nekih znanstvenih metoda praćenja turizma.

Zbog višestranih utjecaja turizma na privredu i različitog načina njihova ocjenjivanja mogli bismo ih ovakvo grupirati:

¹⁰ Andrić, N., op. cit. str. 55.

¹¹ Krapf, K., Iz referata podnesenog na konferenciji UN-a u Rimu 1963. godine.

1. utjecaj turizma na platnu bilancu,
2. utjecaj turizma na rast dohotka i njegovu preraspodjelu,
3. turizam kao čimbenik razvoja privredno nerazvijenih zemalja, područja ili regija,
4. multiplikativni učinci turizma,
5. utjecaj turizma na zaposlenost.

Osvrnut ćemo se na neke od njih.

1.3.1. Turizam kao čimbenik razvoja Hrvatskog primorja

Positivan se utjecaj turizma vrlo brzo počeo osjećati i u privredi mjesta odnosno regije u kojoj se odvija turistički promet.

Rezultati su još uočljiviji jer se najčešće radilo o privredno zaostalim zonama, udaljenim od velikih industrijskih i trgovačkih centara. Stanovništvo tih predjela bavilo se pretežno obradom zemlje, stočarstvom, vinogradarstvom, ribolovom, ručnim radom i sličnim poslovima. Međutim, takva područja raspolažu prirodnim ljepotama, dobrom klimom, čistim zrakom i tišinom. Dakle, posjeduju upravo ono što gradski čovjek, izmoren tempom suvremenog života, traži za svoju rekreaciju. S obzirom na ekonomsku podređenost ovakvih krajeva, turizam postaje vrlo brzo glavna privredna aktivnost i glavni izvor prihoda stanovništva. Tako turizam postaje čimbenik prelijevanja dijela nacionalnog dohotka iz privredno razvijenih u privredno nerazvijene zemlje ili područja. I dok na platnu bilancu utječe samo međunarodni turizam, dotle u tom drugom procesu istu ulogu igra i domaći turizam, jer su za turistička područja i jedni i drugi potrošači. Istina, razlika u kupovnoj moći između domaćih i inozemnih turista ima određen utjecaj na visinu turističke potrošnje, pa je stoga inozemni potrošač ekonomski interesantniji za turizam određene regije.

Mnoga mjesta na obalama mora, jezera i rijeka, u planinama i toplicama, u nacionalnim parkovima itd. dobila su turizmom novi sadržaj privredne aktivnosti. On se pozitivno odrazio na život stanovništva tih krajeva rastom nacionalnog dohotka, da je prestalo ili smanjilo iseljavanje, što je ranije predstavljalo ozbiljan problem. Otoci, npr., bili su svojevrstan problem u našem privrednom razvoju. Dugo smo pronalazili oblike i načine kako ih i čime aktivirati. Bilo je raznih pokušaja. Na riječkom području, negdje 1955. pokušalo se s akcijom tzv. disperzije riječke industrije, otvaranjem pogona pojedinih industrijskih poduzeća iz Rijeke ili iz unutrašnjosti na otocima Krku, Rabu i drugdje.¹² Tu su osnovni pogoni nekih konfekcija, manjih brodogradilišta itd.

---

¹² Vidjeti detaljnije: Andrić, N., op.cit. str. 83.-89.

Tim akcijama, međutim, nisu bili postignuti željeni rezultati. Nije bila rijetkost da su kuće u tim zonama ostale prazne i predstavljale novi svojevrsan problem ovih regija. Masovnijim razvojem turizma, koji je započeo 1952., a naročito poslije 1960. godine, ta mjesta doživljavaju u pravom smislu riječi svoju renesansu. Novi životni sadržaji su tu. Taj čudan potrošač-turist unosi novi život u ta mjesta.

Počinje se razvijati sezonsko hotelijerstvo, kao jedna vrsta ugostiteljstva, trgovina postaje življa, javlja se veći interes za poljoprivredu, zanatstvo i mjesta dobivaju novu perspektivu. Privredne se aktivnosti razvijaju, a time raste i dohodak. Popis stanovništva iz 1961. godine ukazuje na smanjeni tempo iseljavanja, a kasnije procjene govore i o rastu stanovništva u tim regijama. Građe se i novi objekti turističke nadogradnje i infrastrukture. Ta mjesta, koja bi još možda dugo morala čekati na električnu struju, vodovod i suvremene saobraćajnice, dobivaju sve to mnogo ranije zahvaljujući turizmu. Podvodnim kablovima povezuju se otoci (Krk, Cres, Lošinj, Rab i Pag) s električnim dalekovodima na kopnu. Izgrađen je i veliki vodovod Cres-Lošinj iz Vranskog jezera. Rješava se vodovod djelomično na Krku i Rabu. Opatija je dobila potpuno novi vodovod sa cijelom novom vodovodnom mrežom, koji po kapacitetu odgovara današnjim zahtjevima potrošnje vode na zapadnoeuropskoj razini. Danas je aktualna i akcija izgradnje novog velikog vodovoda u Istri, te vodovoda Crikvenice, Senja i otoka koji bi se, prema projektu, vezao za vodovod iz Like.

Otoci dobivaju brže i suvremenije veze trajektima. Asfaltirana su gotovo sva, pa i najmanja mjesta na otocima i obali, a počelo je i asfaltiranje u glavnim mjestima na otocima Krku, Rabu, Lošinj i Pagu. Aerodrom na Krku pušten je u promet 1970. god., kao i most kopno-otok Krk, izgrađeni su dubrovački i splitski aerodrom.

Može se reći da je turizam u pravom smislu riječi izmijenio fizionomiju mnogih mjesta na otocima Krku, Lošinj, Rabu, Pagu, opatijskoj i crikveničkoj rivijeri, pa i drugih područja srednjega i južnog Jadrana.

Tablica 1. – Zaposleno osoblje, investicije, dohodak i budžet u općinama Krk, Mali Lošinj, Poreč i Rab u godinama 1961., 1963. i 1965.

Općina	Godina	Broj turističkih noćenja	Zaposleno osoblje u turističkom sektoru 30.IX	Investicije u privrednim organizacijama (u mil. st. din.)	Dohodak (u mil st. din.)	Budžetski prihodi	Dohodak po stanovniku (u tisućama st. din.)
Krk	1961.	362.831	1.571	270	1.214	154	83
	1963.	506.104	1.939	644	2.068	204	142
	1965.	597.940	1.859	1.110	3.430	360	236

Općina	Godina	Broj turističkih noćenja	Zaposleno osoblje u turističkom sektoru 30.IX	Investicije u privrednim organizacijama (u mil. st. din.)	Dohodak (u mil st. din.)	Budžetski prihodi	Dohodak po stanovniku (u tisućama st. din.)
Mali Lošinj	1961.	311.269	2.240	670	1.933	-	162
	1963.	497.558	2.866	562	2.375	102	199
	1965.	538.587	2.582	1.090	3.980	410	333
Poreč	1961.	405.946	2.878	515	2.137	241	119
	1963.	605.445	3.292	1.331	3.305	139	184
	1965.	827.154	3.225	800	6.670	620	370
Rab	1961.	324.098	1.406	98	684	114	81
	1963.	421.707	1.631	1.934	1.413	189	168
	1965.	791.438	1.653	580	3.100	290	369
Rovinj	1961.	334.633	4.033	457	6.010	125	385
	1963.	490.582	4.960	1.456	8.396	215	537
	1965.	596.004	4.479	1.420	9.010	530	577

Izvor: - za: zaposleno osoblje i turistička noćenja: SGJ 1962., 1964., 1966.; za: turistička noćenja 1961.: Izvještaj TSK Rijeka 1960.-1964.; za ostale podatke: SGJ 1963., 1965., 1967.: Andrić, N., *Turizam i regionalni razvoj*, Informator Zagreb, 1980., str. 37.

Iz podataka može se konstatirati da je stopa rasta nacionalnog dohotka po stanovniku u ex. SFRJ za razdoblje 1961-1973. prosječno godišnje iznosila 18,7%, (u tekućim cijenama). U istom razdoblju ta je stopa u promatranim komunama na Jadranu bila veća; npr. u općini Poreč iznosila je 29,7%, na Rabu 27,6%, na Krku 25,6%, itd. Štoviše, u razdoblju 1961-1966. godine prosječna godišnja stopa rasta nacionalnog dohotka po stanovniku iznosila je u Poreču 33,5%, na Rabu sa 39,9%, na Krku sa 30,4%, u Makarskoj 38,6%.¹³ U tom je razdoblju učinjen prvi snažan kvalitetan skok u razvoju do tada nerazvijenih komuna na Jadranu. One su se pomoću ekonomskog učinka turizma u relativno kratkom razdoblju od svega pet godina izvukle iz nerazvijenosti i uvrstile u krug komuna koje su po pokazateljima razvoja iznad republičkih prosjeka.

Iste te konstatacije mogu se dati i za prosječnu stopu rasta zaposlenosti. Zaposlenost je u razdoblju 1961-1973. u ex-SFRJ porasla prosječno za 2,4% godišnje, u SR Hrvatskoj za 1,3%, dok je u promatranim turističkim komunama rasla brže: prosječna stopa rasta zaposlenosti iznosila je godišnje npr.

¹³ Andrić, N., op.cit. str. 50.

u Makarskoj 5,1%, u Poreču 7,2%, na Rabu 3,6%, u Budvi 6,3%, itd.¹⁴ I pokazatelj rasta zaposlenosti govori o propulzivnom djelovanju turističke privrede i njezine sposobnosti da u relativno kratkom razdoblju može osigurati proizvodnju roba i usluga i uspješno ih plasirati na domaće i inozemno tržište. Analizirajući koje su privredne djelatnosti nosilac tako visoke stope rasta dohotka i zaposlenosti može se konstatirati da je rast tih veličina zabilježen u tercijalnom sektoru, i to prvenstveno u ugostiteljstvu i trgovini. U općini Poreč, npr. u 1973. godini, dohodak ostvaren u ugostiteljstvu i trgovini iznosi više od 70% ostvarenog cijelog dohotka u komuni. Taj postotak učešća tercijalnog sektora u formiranju dohotka komune bio je znatno niži 1961. godine, kad turizam još nije bio osnovni čimbenik razvoja te komune.

Stanovništvo se počevši od 1961. godine prestalo iseljavati ili se smanjila stopa iseljavanja. Mjesta su dobila novi urbanizirani izgled. Način se života i stanovanja obogatio. Ove navike donio je sobom turistički potrošač koji najčešće dolazi iz područja visoke razvijenosti, pa time i visokog standarda. Tako su nekad nerazvijena područja Jadrana ne samo uspjela kroz turizam privredno aktivirati lokalno stanovništvo već su turističkim deviznim prilivom i njegovim multiplikativnim učinkom pozitivno utjecala na privredu cijele zemlje.

Ne bi valjalo kada bismo se zadržali samo na pozitivnim prednostima turizma. U promatranom razdoblju došle su do izražaja i negativne strane. S većim rastom kvantitativnih pokazatelja u turizmu sve više je dolazila do izražaja negativna komponenta, prouzročena sezonskim oscilacijama u turističkoj potražnji. To se naročito negativno odražava kroz sezonsko zapošljavanje i korištenje kapaciteta materijalne osnove namijenjene turizmu. I jedna i druga negativnost mogle bi utjecati na daljnji interes stanovništva lokalnog područja, pa i društva u cjelini, za razvojem turizma u narednom razdoblju. Stoga je nužno tražiti rješenja za ublažavanje, ako ne i potpuno uklanjanje, tih suprotnosti koje su danas izuzetno prisutne. Javlja se nužnost stjecanja dvojnih kvalifikacija kako bi se kadrovi mogli uključivati u cjelogodišnje radne procese.

Naredno pitanje koje dobiva svoju određenu težinu jest cjelovitost programiranja razvoja turističkih regija, jer se u proteklom razdoblju, zbog nedovoljno definirane namjene prostora dogodilo niz grješaka u turističkoj izgradnji. Posebno je pitanje nedovoljno definiranih razgraničenja između razvoja industrije i turizma na jadranskom prostoru. To dolazi naročito do izražaja zbog izvršene rajonizacije jadranskog prostora jadranskim prostornim planom, gdje zapravo ni jedna regija na Jadranu nije homogena turistička regija, već heterogena, u okviru koje se nalaze samo homogene turističke zone.

---

¹⁴ Ibid.str.50.-51.

Tablica 2. – Rang 20 općina Hrvatske prema veličini narodnog dohotka ugostiteljstva i turizma

Red. br.	Općina	Narodni dohodak u milijunima dinara			Rang		
		1956.	1974.	1981.	1956.	1974.	1981.
1.	Zagreb – grad. opć.	13,10	624,78	2.970,6	1	1	1
2.	Dubrovnik	2,67	373,84	1.802,2	3	2	2
3.	Poreč	0,11	273,08	1.445,7	54	3	3
4.	Split	2,52	175,12	767,7	4	5	4
5.	Opatija	2,26	171,18	716,6	5	6	5
6.	Rijeka	3,88	178,38	708,2	2	4	6
7.	Buje	0,18	61,05	575,0	32	14	7
8.	Makarska	0,32	115,22	534,3	22	8	8
9.	Pula	0,90	138,81	522,1	8	7	9
10.	Rovinj	0,16	96,19	509,1	37	10	10
11.	Šibenik	0,43	87,75	497,1	17	12	11
12.	Zadar	0,39	112,03	491,4	19	9	12
13.	Crikvenica	0,58	91,79	410,3	11	11	13
14.	Krk	0,15	64,25	317,9	41	13	14
15.	Cres – Lošinj	0,26	51,43	308,4	24	17	15
16.	Hvar	0,16	54,46	279,3	37	16	16
17.	Rab	0,34	54,87	257,9	21	15	17
18.	Labin	...	...	245,1	...	...	18
19.	Osijek	1,78	42,17	226,5	6	19	19
20.	Čakovec	....	...	201,9	...	...	20

Izvor: Republički zavod za statistiku SRH, Narodni dohodak 1956., Saopćenja br. 12, str. 7.-31.; Društveni proizvod i narodni dohodak 1974., Dokumentacija br. 238, Zagreb 1976., str. 14.-31. i SGJ 1982., str. 634.-636.; Cicvarić, A., (1984), *Turizam i privredni razvoj Jugoslavije*, Zagreb, str. 232.

1.3.1. Turizam Hrvatskog primorja i Gorskog kotara u razvoju jadranskog područja

Nepobitno je da je danas Jadran osnovno turističko područje naše zemlje. Poslije Drugog svjetskog rata na tom je području, kao uostalom i u drugim našim krajevima, započeo intenzivan industrijski razvoj. Međutim, taj se razvoj koncentrirao u nekoliko centara koji su se razvijali ne samo kao industrijski nego i kao prometni, pomorski te općenito gradski centri. To se odnosi na Pulu, Rijeku, Zadar, Šibenik, Split, Ploče. Ostali, veći dio Jadrana bavio se esktenzivnom poljoprivredom, ribarstvom, pomorstvom te skromnim razvojem turizma.

Međutim, ipak je turizam, promatrajući ga sa stajališta primarnog turističkog tržišta, u velikoj mjeri zadržao svoj regionalni karakter¹⁵. U tablici 3. uočljivo je da su neki veći gradovi i pomorske općine osnovni nosioci stvaranja dohotka u ugostiteljstvu i turizmu. Na prvom mjestu je Zagreb koji je 1981. god. apsorbirao 12% ukupnog dohotka ugostiteljstva i turizma SR Hrvatske. Jasno, Zagreb to mjesto zahvaljuje prvenstveno velikoj rezidencijalnoj potrošnji u ugostiteljstvu, a manje turističkoj potrošnji. Isto je i s drugim većim gradovima, kao npr. s Rijekom i Splitom. Na vrhu ove ljestvice izraziti su turistički centri, kao npr. Dubrovnik, Poreč, Opatija Buje, Zadar, Rovinj, Makarska, Crikvenica itd. Ugostiteljstvo tih turističkih općina prvenstveno se alimentira iz turističke potrošnje, pa ih zato i smatramo izrazito turističkim centrima. Da bismo ilustrirali značenje tih općina kao turističkih područja, navodimo broj noćenja turista ostvarenih u njima u 1981. godini (u tisućama):

Tablica 3. – Broj ostvarenih noćenja turista u općinama i gradovima u 1981. godini (u tisućama)

	Ukupno	Stranih		Ukupno	Stranih
Poreč	6.766	5.405	Hvar	1.652	974
Dubrovnik	5.207	3.124	Zagreb	1.369	449
Makarska	4.409	1.579	Split	1.349	553
Buje	4.193	2.233	Biograd n/m	1.323	513
Šibenik	2.769	1.527	Korčula	1.098	524
Crikvenica	2.722	1.487	Brač	978	495

¹⁵ Vidjeti detaljnije: Andrić, N., op.cit. str. 48.-62.

	Ukupno	Stranih		Ukupno	Stranih
Pula	2.601	1.629	Labin	943	784
Rovinj	2.500	1.972	Pag	765	367
Cres-Lošinj	2.473	1.514	Ploče	670	147
Zadar	2.166	1.307	Rijeka	622	374
Krk	2.148	1.427	Omiš	550	212
Opatija	2.111	1.560	Trogir	516	339
Rab	1.760	1.399	Novi Vinodolski	530	333

Izvor: Prema SGJ 1982, str. 676-680.

Tako tablica 3. zorno prikazuje da se narodni dohodak u ovoj djelatnosti stvarao uglavnom u velikim općinama – gradovima Zagrebu, Rijeci, Splitu, Osijeku, Dubrovniku, Puli itd. Današnji turistički centri (izuzev Opatije i Crikvenice) ostvarivali su veoma malen narodni dohodak u turističkoj djelatnosti i na rang-ljestvici zauzimali začelje. Tako je, npr., današnji jak turistički centar općina Garešnica, Slunj, Kostajnica, Zabok i Zlatar Bistrica. Od Poreča su veći narodni dohodak u ugostiteljsko-turističkoj djelatnosti iskazivale općine Đurđevac, Križevci, Duga Resa, Otočac, Vrginmost, Đakovo, Glina, Krapina, Petrinja itd. Današnje izrazito turističke općine, kao npr. Korčula, Hvar, Buje, Krk i Rovinj, bile su daleko iza općina Knin, Sinj, Čakovec, Virovitica, Daruvar, Koprivnica, Titova Korenica, Ogulin, Gospić, Vinkovci, Vukovar itd.

Promatrajući 1981. godinu, vidimo da se situacija radikalno izmijenila. Veliki gradovi Zagreb, Split i Rijeka i nadalje su zadržali visoka mjesta zahvaljujući domicilnoj, ali i turističkoj potrošnji.

Tablica 4. – Udio i rang ugostiteljstva i turizma u narodnom dohotku nekih općina Hrvatske i Hrvatskog primorja u 1956. i 1980. godini

Narodni dohodak u milijunima dinara % RANG	Ukupni		Ugostiteljstvo i turizam		3:1		4:2		Ugostiteljstvo i turizam	
	1956.	1980.	1956.	1980.	1956.	1980.	1956.	1980.	1956.	1980.
1. Poreč	12,15	2.771,4	0,11	1.445,7	0,9	52,2	7	1		
2. Makarska	5,34	1.481,6	0,32	534,3	6,0	36,1	5	1		
3. Rab	3,51	644,5	0,34	257,9	9,7	40,0	2	1		

Narodni dohodak u milijunima dinara % RANG		Ukupni		Ugostiteljstvo i turizam		3:1	4:2	Ugostiteljstvo i turizam	
4.	Hvar	9,75	707,5	0,16	279,3	1,6	39,5	7	1
5.	Opatija	10,23	2.324,4	2,26	716,6	22,1	30,8	2	1
6.	Krk	5,60	1.350,6	0,15	317,9	2,7	23,5	6	1
7.	Crikvenica	14,47	1.375,1	0,58	410,3	4,0	29,8	7	1
8.	Dubrovnik	45,48	6.401,9	2,67	1.802,2	5,9	28,2	6	1
9.	Rovinj	25,09	1.706,6	0,16	509,1	0,6	29,8	7	2
10.	Brač	6,02	713,9	0,08	174,7	1,3	24,5	6	2
11.	Cres-Lošinj	6,61	1.209,0	0,26	308,04	3,9	25,5	4	1
12.	Buje	14,92	2.471,2	0,18	575,0	1,2	23,3	7	2
13.	Biograd n/m	7,03	667,1	-	122,4	-	18,3	-	3
14.	Pag	4,87	357,5	0,13	71,9	2,7	20,1	3	2
15.	Labin	45,24	2.208,7	0,53	245,1	1,2	11,1	6	3
16.	Korčula	11,75	1.272,5	0,13	181,8	1,1	14,3	8	3
17.	T. Korenica	11,82	593,4	0,22	143,6	1,9	24,2	5	2
18.	Trogir	8,93	1.391,8	0,10	95,7	1,1	6,9	6	4
19.	Šibenik	50,84	6.157,8	0,43	497,1	0,8	8,1	7	3

Napomena: U Buje su uključeni Umag i Novigrad.

Izvor: Proračunato prema: Republički zavod za statistiku, SR Hrvatske: Narodni dohodak 1956. godine, Saopćenja, br. 12., str. 7.-31., i SGJ 1982., str. 634.-636.; prema Cicvarić, A., op. cit. str. 234.

U nekim je općinama došlo do prave eksplozije turističkog prometa u relativno kratkom roku od samo 25 godina (npr. u Poreču 13.143 puta, Rovinju 3.182 puta, Krku 2.119 puta, Makarskoj 1.670 puta, itd.). Iako je na ovo povećanje turističkog prometa utjecalo i inflacijsko gibanje, ipak ostaje činjenica da su navedene općine u promatranom razdoblju ostvarile ogromno povećanje narodnog dohotka razvojem ugostiteljstva i turizma.

Tablica 5. upućuje na izrazitu regionalnu orijentaciju turističke djelatnosti, tj. na područje Jadrana. Od 26 najjačih turističkih centara čak ih se 24 nalazi

na obalama Jadrana. Kontinentalni turistički centri mnogo zaostaju jer Zagreb po fizičkom turističkom prometu zauzima 15. mjesto.

Tablica 5. – Indeksi narodnog dohotka po stanovniku u nekim turističkim općinama Hrvatske i Hrvatskog primorja u odnosu prema republičkom prosjeku

Red. br.	Općina	1956.	1971.	1974.	1980.
	Hrvatska	100	100	100	100
1.	Umag	170	186	188	150
2.	Poreč	63	164	136	174
3.	Rovinj	163	117	131	117
4.	Mali Lošinj	54	119	131	146
5.	Dubrovnik	89	145	130	121
6.	Novigrad	112	129	123	150
7.	Crikvenica	90	104	107	96
8.	Labin	156	105	105	108
9.	Makarska	43	101	98	104
10.	Opatija	41	100	91	99
11.	Rab	41	122	91	91
12.	Krk	35	136	88	127
13.	Šibenik	70	87	85	96
14.	Korčula	57	90	79	87
15.	Trogir	47	102	73	88
16.	Titova Korenica	66	58	72	79
17.	Hvar	77	83	69	79
18.	Brač	41	62	66	70
19.	Pag	58	50	47	63
20.	Biograd n/m	52	43	42	53

Napomena: za 1956., 1974. i 1980. god. proračuni su izraženi na temelju procjene o kretanju stanovnika. Za 1980. god. Umag i Novigrad imaju indeks Buja, a pod Mali Lošinj obračunat je i Cres.

Izvor: Republički zavod za statistiku SRH, Narodni dohodak 1956, Saopćenja, br. 12, str. 8.-31., Narodni dohodak 1971., Dokumentacija, br. 131., Zgb. 1973., str. 8.-27., Društveni proizvod i narodni dohodak 1974., Dokumentacija, br. 238., Zgb. 1976., str. 14.-31.; Statistički godišnjak SRH 1975., Zagreb 1975., str. 272.-283. i SGH 1982., str. 296.-300., prema: Cicvarić, A., op. cit. str. 235.

Mi smo naše šanse za razvoj turizma na Jadranu relativno kasno koristili. Zato nije ni čudo da se područje naše obale dugo vremena tretiralo s ekonomskog aspekta kao pretežno depresivno i nerazvijeno. Forsirale su se druge (kontinentalne) razvojne koncepcije na štetu općih ekonomskih pravaca, poznatih pod nazivom litoralizacija, koji su se inače primjenjivali u većini maritimnih zemalja (Japan, Italija, Španjolska, Grčka, Izrael, Francuska itd.).

Zbog toga smo izabrali 1956. godinu kao godinu promatranja nerazvijenog turizma na našem obalnom području. U toj godini (vidi tablicu 8.) ugostiteljstvo i turizam zauzimaju uglavnom posljednje mjesto u privrednoj strukturi današnjih turističkih općina. Turizam je nešto razvijeniji u Opatiji, Rabu, Makarskoj, Dubrovniku, Crikvenici i Malom Lošinj. Međutim, i u tim općinama (uz iznimku Opatije i Raba), kao i drugima, ova je djelatnost po rangui na začelju privredne strukture. Ni u jednoj općini turizam ne zauzima prvo mjesto u privrednoj strukturi. To znači da je turizam vrlo slabo utjecao na lokalnu privredu, a prema tome i beznačajno djelovao na ukupne ekonomske tokove nacionalne privrede.

1.3.2. Utjecaj turizma na zaposlenost i životni standard stanovništva

Razvoj turizma utječe na brži razvoj tercijalnih djelatnosti. On svojom potrošnjom najviše koristi usluge ugostiteljstva, trgovine, prometa, zanatstva, komunalija i sl., znači privrede tercijalnog sektora. Razvojem turističkih djelatnosti odvija se konstantan proces otvaranja novih radnih mjesta. *Ljudski rad će u turizmu imati uvijek dominantnu ulogu.* Na temelju iznesenih podataka možemo zaključiti da turizam pozitivno utječe na zapošljavanje u mjestima koja se turistički razvijaju i na znatno brži rast standarda stanovništva od rasta u regijama koje se razvijaju na drugi način. Time se, međutim, ne smije zaboraviti da turizam nosi i neke ozbiljne probleme u vidu sezonske zaposlenosti. Međutim, ako se sezonska zaposlenost ispravno usmjeri, može predstavljati dopunski doprinos stanovništvu.

Da je tercijarni sektor, a time i turizam, postao dominantno područje zapošljavanja u društvenom sektoru jadranskog područja, vidjet ćemo iz narednih podataka (tablica 9.). Ovdje se može istaknuti da je razvoj tercijalnog sektora proizišao iz njegovog svjesnog forsiranja i optimalnih prirodnih i društvenopovijesnih uvjeta za njegov razvoj, a ne iz inače prirodnog kretanja radne snage iz primarnih prema sekundarnim i kasnije tercijarnim djelatnostima na tom području.

Tablica 6. – Zaposleni u ugostiteljstvu - društveni i individualni sektor (30.IX.) - izabrane općine

Općina	1960.	1975.	1978.	1981.	Indeks 1981/1960
Biograd n/m	97	656	470	645	665
Brač	151	881	467	1.103	730
Cres-Lošinj	366	809	1.003	1.126	308
Crikvenica	870	2.143	1.594	1.569	180
Dubrovnik	1.552	5.699	6.886	7.320	472
Hvar	310	1.530	1.741	1.875	605
Korčula	165	1.027	884	1.033	626
Krk	468	1.434	1.318	1.461	312
Labin	215	1.174	816	1.149	534
Makarska	387	2.491	2.208	2.528	653
Buje	158	1.609	1.430	1.513	958
Opatija	1.535	3.049	3.115	3.439	224
Osijek	605	901	961	1.035	171
Pag	109	259	217	335	307
Poreč	255	3.612	4.112	5.066	1.907
Pula	448	1.804	2.187	2.105	470
Rab	344	943	1.044	1.015	295
Rijeka	2.292	3.731	2.904	3.211	140
Rovinj	208	1.795	1.750	1.998	961
Split	1.596	3.895	4.047	4.039	253
Šibenik	294	2.327	2.286	2.416	822
Trogir	138	497	532	567	411
Zadar	378	1.922	2.104	2.381	630
Zagreb	5.071	8.350	10.589	11.865	234

Izvor: Dokumentacijski materijal Republičkog zavoda za statistiku SRH, Zagreb; za 1978. godinu SGH 1979., str. 302.-307., a za 1981. SGH 1982., str. 314.-319., prema: Cicvarić, A., op.cit. str. 237.

Lokalna privredna struktura također je temeljito izmijenjena. U 1980. godini čak u 9 primorskih općina Hrvatske turizam je na prvom mjestu po stvaraju narodnog dohotka. On postaje jedan od prioritetnih pravaca privrednog razvoja u regionalnoj ekonomiji. Propulzivnost turističke djelatnosti bila je izuzetno velika jer je, zahvaljujući prvenstveno toj djelatnosti, u rekordno kratkom vremenu temeljito izmijenjena privredna situacija na tim područjima.

Nacionalni dohodak po glavi stanovnika 1980. godine u mnogim turističkim općinama prelazi republički prosjek. Sada možemo govoriti o ekonomski razvijenim općinama Poreč, Buje (prije Umag, Novigrad i Buje), Rovinj, Cres-Lošinj, Dubrovnik, Labin, Makarska i Krk, a tome su vrlo blizu Crikvenica, Opatija, Rab i Šibenik. U ostalim je promatranim općinama ND po glavi stanovnika manji od republičkog prosjeka, ali uglavnom s tendencijom približavanja tom prosjeku. Zabrinjava nedovoljna privredna razvijenost Paga i Biograda n/m s tendencijom daljnjeg pogoršanja.

Tablica 7. – Stanovništvo prema popisima od 1948. do 1981. godine u nekim turističkim općinama Hrvatske i Hrvatskog primorja

Općina	1948.	1961.	1971.	1981.	Indeksi		
					1971.	1971.	1981.
					1948.	1961.	1971.
Cres-Lošinj	14.922	11.954	9.989	10.361	66,9	83,6	103,7
Crikvenica	15.542	15.523	16.873	17.837	108,6	108,7	105,7
Krk	17.689	14.584	13.110	13.334	74,1	90,1	101,7
Labin	27.951	28.526	25.677	25.500	91,9	90,0	99,3
Buje	26.054	20.089	18.397	20.577	70,6	91,6	111,9
Opatija	23.566	25.630	27.188	29.274	115,1	105,8	108,0
Pag	8.513	8.017	7.413	7.076	87,1	92,5	95,5
Poreč	23.675	18.003	17.264	19.946	72,9	95,9	115,5
Pula	46.556	62.119	69.913	77.278	150,2	112,6	110,5
Rab	7.905	8.400	8.524	8.877	107,8	101,5	104,1
Rijeka	92.466	127.029	160.044	193.044	173,1	126,0	120,6
Rovinj	18.130	15.621	16.415	18.277	90,5	105,1	111,3
Biograd n/m	12.294	13.849	15.115	15.865	123,0	109,1	105,1
Brač	14.664	14.227	12.893	12.715	87,9	90,6	98,6
Dubrovnik	47.515	53.592	58.995	66.131	124,2	110,1	112,1

Općina	1948.	1961.	1971.	1981.	Indeksi		
					1971.	1971.	1981.
					1948.	1961.	1971.
Hvar	12.611	12.147	11.390	11.224	90,3	93,8	98,5
Korčula	19.334	19.758	20.237	18.399	104,7	102,4	90,9
Makarska	12.273	12.758	15.510	17.819	126,4	121,6	114,9
Split	97.146	132.873	185.047	235.922	190,5	139,3	127,5
Šibenik	65.806	77.303	78.514	80.148	119,3	101,6	102,1
Trogir	17.511	19.111	18.480	19.856	105,5	96,7	107,5
Zadar	75.953	90.210	107.746	116.174	141,9	119,4	107,8
Zagreb	339.923	459.464	602.205	855.568	117,2	131,1	116,6

Izvor: SGH 1982., str. 296.-301.

Turizam je doprinio razvoju životnog okruženja koje često puta nije mjerljivo. Tako je porasla kultura stanovanja domicilnog stanovništva, znanje stranih jezika, opći kulturni i obrazovni horizont, socijalabilnost i sl.

Nadalje, u mnogim općinama turizam je utjecao na ublažavanje populacijskih problema koji su, kao što je poznato, u Hrvatskoj veoma izraženi. Kretanje broja stanovnika u turističkim općinama Hrvatske vidimo u narednoj tablici. Razvoj turističke privredne djelatnosti omogućio je zapošljavanje, a time i smanjenje iseljavanja iz turističkih općina. Zbog toga je u razdoblju intenzivnog razvoja turizma od 1961. do 1981. godine došlo u mnogim općinama do porasta stanovništva, a u ostalima ublažena je depopulacija. Ukupno uzevši, turističko područje Jadrana nije više emigracijsko područje jer se njegovo stanovništvo povećalo od 1,057.382 stanovnika 1961. godine na 1,291.398 stanovnika 1981. godine, a time je porastao i udio tog stanovništva u ukupnom stanovništvu. Smanjilo se emigracijsko kretanje od sela prema gradu.

Prema popisu od 1981. godine stanovništvo Hrvatske se u posljednjih 10 godina povećalo za 4%. Na području 29 jadranskih općina to je povećanje čak za 12%. Nadalje, 1971. godine na povremenom radu u inozemstvu nalazilo se 5,14% stanovništva Hrvatske, a s područja jadranskih općina svega 3,5% (s područja Umaga 0,7%, Poreča 1,6%, Rovinja 1,5%, Pule 1,4%, Rijeke 2,0%, Lošinja 1,5%, Splita 2,5%, Makarske 1,9%, Dubrovnika 1,7% i sl.). Druge općine imaju znatno više stanovništva na radu u inozemstvu: Zagreb 4,4%, Karlovac 7,5%, Osijek 4,2%, Sisak 4,1%, Slavonski Brod 5,5%, Vinkovci 6,1% itd. Aktivnim saniranjem stvaraju se trajni uvjeti za privredno ozdravljenje tih područja (i to na licu mjesta), dok se pasivnim metodama ti problemi samo privremeno otklanjaju, a područje ostaje i dalje nerazvijeno.

2. Učinkovitost uloženog kapitala u hotelijerstvo i ugostiteljstvo Hrvatske 1960.-1990.

Efikasnost (efektivnost) investicija najčešće se mjeri tzv. kapitalnim koeficijentima.¹⁶ Kapitalni koeficijent odgovara na pitanje, koristi li se raspoloživi kapital učinkovito, odnosno koliko nam je jedinica kapitala bilo potrebno za stvaranje jedinice proizvoda.

2.1. Uloženi kapital i njegova efikasnost u turizmu

Jedno od najsloženijih pitanja ekonomike investiranja mjerenje je učinkovitosti investicija zbog činjenice da investicije izazivaju cijeli splet efekata, kako ekonomskih tako i neekonomskih, odnosno kako mjerljivih tako i nemjerljivih. Ipak je i ovdje ekonomska teorija dala odgovarajuće analitičke izraze koji nam pomažu da mjerimo učinkovitost plasiranog kapitala i pratimo rezultate investiranja. U tu svrhu najčešće se koristi kapitalni koeficijent¹⁷ (prosječni i granični), odnosno njihovi recipročni izrazi kao pokazatelji efikasnosti s gledišta društva.¹⁸

Kakvo nam je povijesno naslijeđe kapitala uloženog u hrvatski turizam, a posebno hotelijerstvo do 1990. godine, najbolje nam govore podaci u grafikonima 1. i 2.

To znači da je prirastom od 2,37 jedinica (kapitala) u razdoblju 1963.-1966. godine privreda povećala društveni proizvod za jednu jedinicu (u aktivizacijskom razdoblju investicije od 4 godine 1967.-1970.). U ugostiteljsko-turističkoj privredi trebalo je za isti učinak čak 5,8 jedinice investicija, odnosno 2,5 puta više kapitala.

Vidimo da se marginalni kapitalni koeficijent pogoršava za ukupnu privredu Hrvatske u svim razdobljima, dok je on za ugostiteljsko-turističku privre-

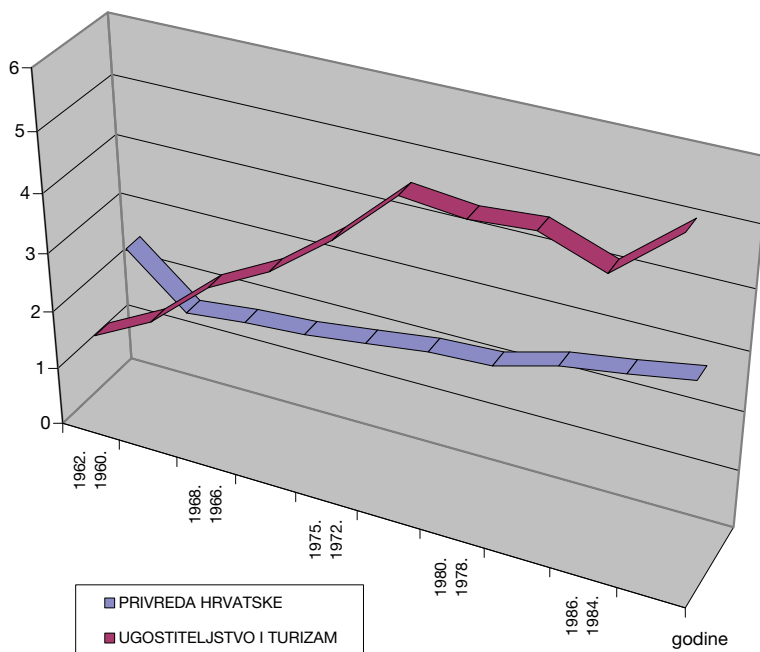
¹⁶ Detaljnije: Blažević, B., op. cit. str. 28.-34.; Stipetić, V., i dr., op. cit., 246.-255.

¹⁷ Vidi detaljnije: Vinski I., (1967), *Uvod u analizu nacionalnog dohotka i bogatstva*; Naprijed, Zagreb, str. 348.-355.

¹⁸ Prosječni kapitalni koeficijent pokazuje odnos između vrijednosti osnovnih sredstava i proizvodnje koja se ostvaruje tim sredstvima izražene nacionalnim dohotkom, društvenim proizvodom i društvenim bruto proizvodom. On praktično pokazuje koliko treba angažirati jedinica osnovnih sredstava (u nekom vremenskom razdoblju, obično jednoj godini) da bi se proizvela jedinica ND-a; DP-a ili BDP-a.

Marginalni kapitalni koeficijent (granični, dodatni) je odnos između vrijednosti investicija i prirasta proizvodnje izražene u ND-u, DP-u ili BDP-u. On pokazuje koliko sredstava treba investirati u promatranom razdoblju da bi se ostvarila jedinica prirasta proizvodnje, tj. jedinica ND-a, DP-a ili BDP-a.

Grafikon 1. – Kretanje prosječnog kapitalnog koeficijenta za privredu Hrvatske i ugostiteljsko-turističku privredu za razdoblje 1960.-1989.g. (cijene 1972. g.)

Izvor: Izračunato prema tablici br. 11.

du lošiji u odnosu na ukupnu privredu u svim razdobljima (izuzev 1979.-1982. godine).

U razdoblju 1983.-1986. marginalni pomaknuti kapitalni koeficijent¹⁹ negativan je, što govori da se smanjio DP u 1987.-1990., unatoč povećanju kapitala u razdoblju 1983.-1986. godine.

Visoki marginalni koeficijent za ugostiteljsko-turističku privredu govori o visokoj neučinkovitosti kapitala uloženog u ugostiteljstvo i turizam, kao i o neučinkovitosti ukupnog kapitala uloženog u privredu Hrvatske. Investiralo se u ugostiteljsko-turističku privredu između 3,5 do čak 15,3 jedinica kapitala, da bi se ostvarila jedna jedinica društvenog proizvoda, odnosno čak je u razdoblju 1983.-1986. ostvaren i negativan prirast DP-a u ugostiteljstvu i turizmu. Razlozi ne leže u visini investicija, već u njihovoj neučinkovitosti što u konačnici, kada je riječ o ugostiteljsko-turističkom sektoru, znači da su izgrađeni kapaciteti nedovoljno korišteni i da su cijene na tržištu bile preni-

¹⁹ Marginalni pomaknuti kapitalni koeficijent izračunava se onda kada se razdoblje investiranja i razdoblje stvaranja učinaka ne poklapaju.

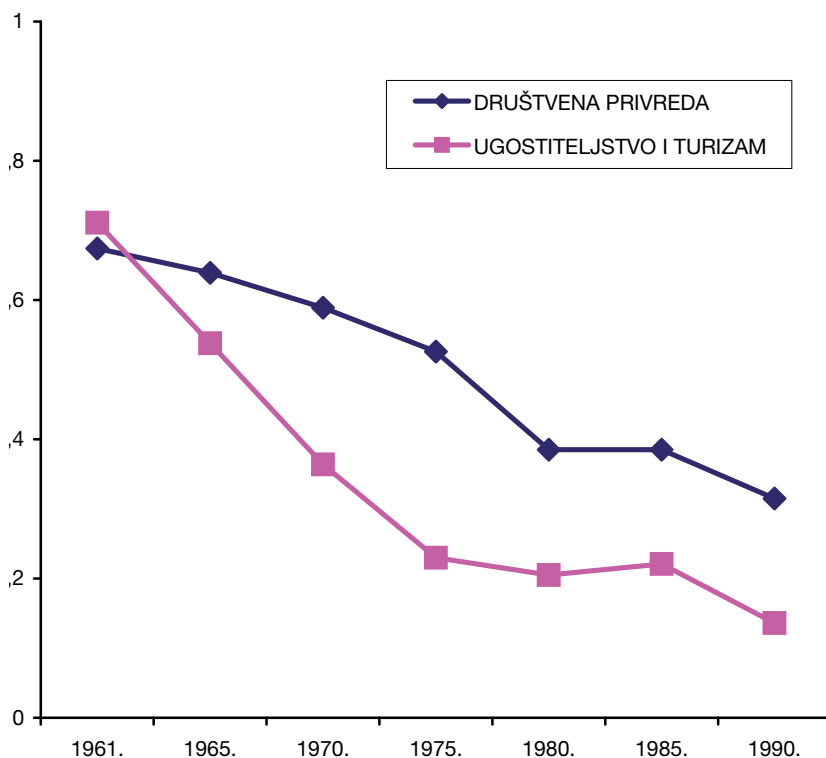
ske s obzirom na uložena sredstva. To je rezultiralo niskim prihodima i dohotkom.

Grafikon 2. za razdoblje 1960.-1990. godine zorno pokazuje imperfektnost ponude kapitala promatranu kroz učešće investicija turizma i ugostiteljstva u ukupnim gospodarskim investicijama Hrvatske u odnosu na efikasnost investicija promatranu kroz omjer efikasnosti između ugostiteljstva i turizma i ostalog hrvatskog gospodarstva.

Iz prikazanog grafikona uočavamo četiri etape ponašanja ponude kapitala u onosu na njegovu efikasnost.²⁰

I. etapa obuhvaća razdoblje 1960.-1970. godine kada efikasnost investicija u turizmu pada, dok ponuda kapitala odnosno učešće investicija u ugostiteljstvu i turizmu raste. Negdje 1968-1969. godine ta je razlika najveća, odnosno učešće investicija turizma i ugostiteljstva u ukupnim investicijama dostiže

Grafikon 2. – Kretanje ponude kapitala za turističku izgradnju u odnosu na efikasnost u Hrvatskoj za razdoblje 1960.-1990. godine

Izvor: Blažević, B., op.cit. str. 32.

²⁰ Blažević, B., op. cit. str. 33.

13% (1963.-1966. godine učešće je bilo 4,2%), dok je efikasnost ugostiteljstva i turizma pala 1961.-1970. godine sa 1,05 na 0,62, tj. za 41%.

II. etapa obuhvaća razdoblje 1970.-1980. godine kada efikasnost investicija turizma i ugostiteljstva pada za daljnjih 31%, (tj. od 0,62 na 0,43), dok učešće investicija turizma i ugostiteljstva u odnosu na ostalu privredu pada mnogo brže; (tj. od 13,0% na 4,8%) za čak 66%.

III. etapa obuhvaća razdoblje 1980.-1985. godine koje bilježi malo poboljšanje efikasnosti investicija turizma i ugostiteljstva za 32,5%, dok se učešće investicija ili ponude kapitala povećava mnogo brže te u tom razdoblju iznosi čak 70%.

IV. etapa obuhvaća razdoblje 1986.-1990. godine kada je razlika između ponude kapitala najmanja u odnosu na kretanje efikasnosti, tj. kada efikasnost ulaganja u turizam i ugostiteljstvo bilježi pad u odnosu na ostalu privredu za 24,6%, dok je ponuda kapitala također pala, ali nešto sporije, tj. za 9,6%.

U teoriji se uglavnom smatra da vrijedi sljedeće pravilo. U početnim fazama rasta kapitalni se koeficijent povećava, zatim na određenom stupnju razvoja stagnira, da bi se zatim na nižoj razini razvoja i ukupne efikasnosti smanjivao, odnosno povećavala efikasnost osnovnih sredstava.

Hotelska industrija kao bitan podsustav ukupnog gospodarstva, a posebno turizma, svojim djelovanjem utječe na globalni marginalni proizvodni koeficijent. Sektorska efikasnost investicija postaje ključna sa stanovišta ukupnog društveno-ekonomskog razvoja u uvjetima frigidne privredne strukture.

Dekomponirana stopa rasta na temelju Harrod-Domarovog modela,²¹ za koju je utvrđeno da dobro aproksimira ostvarena kretanja, pokazuje da je 1/7 usporavanja stope privrednog rasta posljedica smanjene stope investiranja, a 6/7 smanjenje efikasnosti investiranja. Upravo se i u našem slučaju radi o visokoj neefikasnosti korištenja uložених sredstava.

3. Karakteristike nekih elemenata turističke ponude

3.1. Smještajni kapaciteti i njihova struktura

Posljednjih godina, a naročito od 1978. do 1981. godine registriramo najveće povećanje kapaciteta kod kampova. To je zbog toga što su ti kapaciteti najjeftiniji, a kao što je već naglašeno poduzeća turističke privrede nisu raspolagala s dovoljno sredstava za proširenu reprodukciju. Ovakvi trendovi u razvoju smještajnih kapaciteta doveli su do relativno nepovoljne strukture naše

---

²¹ Bogunović, Crkvenac, Sharma; "Osnove ekonomike narodne privrede"; NN, Zagreb, 1991, str 263.

turističke ponude gdje je svega jedna četvrtina kapaciteta u čvrstim komercijalnim objektima, tj. u tzv. osnovnim kapacitetima. Naši glavni konkurenti imaju s te strane znatno bolju situaciju. To vidimo iz sljedećeg pregleda kapaciteta u 1981. godini:

Tablica 8. – Smještajni kapaciteti u izabranim zemljama u 1981. godini (u 000)

	Ukupno	Osnovni	%	Komplementarni	%
Austrija	1.194,6	637,4	53,4	557,2	46,6
Italija	4.616,8	1.576,9	34,2	3.039,9	65,8
Grčka	-	295,7	-	90,5	-
Špaljolska	1.533,1	981,6	64,0	551,5	36,0
Portugal	496,4	98,8	19,9	397,6	80,1
Ex.Jugoslavija	1.114,9	280,1	25,1	834,8	74,9

Izvor: Preračunato iz OECD: *Tourism policy and international tourism in OECD member countries 1982*, Paris 1982, str. 155.

Prema tome, sve navedene zemlje osim Portugala imaju povoljniju strukturu smještajnih kapaciteta od Jugoslavije. Iz ovih razloga one imaju i bolje preduvjete za ostvarivanje veće turističke potrošnje. S druge strane, Jugoslavija ima znatan broj komplementarnih kapaciteta koji se iz tehničkih razloga uglavnom koriste u ljetnim mjesecima što djeluje na koncentraciju turističkog prometa, ali i smanjenje prosječne turističke potrošnje. Pretežni dio investicija u financijskom izrazu je zbog već navedenih razloga bio angažiran za izgradnju osnovnih kapaciteta, i to prvenstveno onih namijenjenih inozemnom turizmu (hoteli, moteli i turistička naselja). Investicijska aktivnost najneposrednije se odrazila na priraste upravo tih kapaciteta.

Tablica 9. – Smještajni kapaciteti (kreveti – u 000 ležaja) u Hrvatskoj 1961.-1981.

Vrsta kapaciteta	1961.		1966.		1970.		1975.		1981.	
	br.	%	br.	%	br.	%	br.	%	br.	%
Hoteli	15,4	9,4	32,1	13,2	70,3	15,5	100,3	16,3	115,4	15,8
Pansioni	2,2	1,3	3,0	1,2	1,9	0,4	2,3	0,4	1,8	0,9
Turistička naselja	-	-	11,1	4,6	30,9	6,8	35,0	5,7	42,1	5,8
Moteli	0,4	0,2	1,7	0,7	2,6	0,6	2,1	0,3	2,6	0,4
Prenoćišta i gostione	4,3	2,6	3,7	1,5	3,4	0,8	3,6	0,6	2,8	0,4

Vrsta kapaciteta	1961.		1966.		1970.		1975.		1981.	
	br.	%	br.	%	br.	%	br.	%	br.	%
Osnovni kapaciteti	25,5	15,3	53,2	21,9	110,1	24,3	144,7	23,5	165,7	22,7
Toplice i klimatska lječilišta	3,2	1,9	1,6	0,7	1,0	0,2	1,4	0,2	1,0	0,1
Radnička odmarališta	41,1	24,7	47,0	19,3	51,8	11,4	66,0	10,7		
Omladinska i dječja odmarališta	23,9	14,4	28,1	11,5	28,7	6,3	26,7	4,3	24,5	3,4
Kampovi	19,6	11,8	-	-	122,0	26,9	184,3	29,9	247,7	34,0
Privatne sobe	55,2	33,2	104,2	42,7	124,5	27,5	168,9	27,4	214,9	29,5
Ostalo	1,1	0,7	10,0	4,1	15,8	3,5	25,5	4,1	6,3	0,9
Komplementarni kapaciteti	144,1	86,6	192,2	78,8	343,8	75,9	472,8	76,7	563,8	77,4
UKUPNO	166,4	100	243,8	100	452,9	100	616,1	100	728,5	100

Napomena: U podatcima nije prikazan smještaj u lukama nautičkog turizma, tako da s tim kapacitetom Hrvatska ima ukupno 909.210 ležaja.

Izvor: Cicvarić, A., op.cit. str. 76-77. kao i Blažević, B., *Ekonomski računi plasmana kapitala u hrvatsko hotelijerstvo*, (1995), Hotelijerski fakultet Opatija, str.27.- 28., kao i *Smještajni kapaciteti*, <http://www.mmtp.hr> (22.01.2006.)

Povećanje broja smještajnih kapaciteta rezultat je porasta broja postelja u kućanstvima. Najveći porast zabilježen je u kućanstvima (18,03%), dok su osnovni smještajni kapaciteti imali skroman porast od 2%. U strukturi smještajnih kapaciteta, osnovni smještajni kapaciteti čine udio od 22,4%, što je znatno ispod kvalitativne strukture koja se želi postići u budućem razdoblju. Takva struktura ne zadovoljava potrebe i zahtjeve suvremenih turista, a posebice ne turista više platežne moći kakvima Hrvatska teži.

Uočljivo je, promatrajući odnos između 1975. i 2005. godine, da je u razdoblju od tih 30 godina došlo do drastičnog povećanja kapaciteta u privatnom smještaju od 169 na 407 tisuća ležaja, kao i ogromnog pada kapaciteta u radničkim, omladinskim i dječjim odmaralištima, i to od 93 na 15 tisuća ležaja. Svakako da je ovo rezultat ukupnih društvenih promjena. Činjenica je da dostignuta razina osnovnih smještajnih kapaciteta dostignuta u razdoblju 1970.-1975. godine u strukturi ukupnih kapaciteta od 24%, smanjena u 2005. godini na 22,4% u korist kapaciteta u komplementarnom smještaju 77,6%.

Posljednjih godina ulažu se značajna financijska sredstva u podizanje kvalitete smještajne ponude Republike Hrvatske. Upravo je podizanje kvalitete smještajnih kapaciteta, bilo da se radi o osnovnim ili komplementarnim kapacitetima, jedan od predujeta za povećanje iskorištenosti smještajnih kapaciteta (produljenja sezone) i povećanja potrošnje turista (u smještajnim objektima i izvan njih).

U prirastima smještajnih kapaciteta razlikujemo slična razdoblja kao i kod investicija s već istaknutim karakteristikama. Naime, do 1962. turistički kapaciteti bili su veoma maleni, od 1963. do 1966. godine bilježi se značajan porast, a od 1967. do 1972. najbrži je porast turističkih smještajnih kapaciteta. Najveći prirast smještajnih kapaciteta zabilježen je 1971. godine kad su osnovni kapaciteti porasli u ex-Jugoslaviji za 27.626 kreveta, a u Hrvatskoj za 22.114, što znači da je na Hrvatsku otpalo čak 80% ukupnih kapaciteta. Istovremeno su hoteli, moteli i turistička naselja porasli za 26.046, odnosno za 21.703 kreveta, tj. 83% u Hrvatskoj. Međutim, već od 1972. počinje pad prirasta smještajnih kapaciteta koji se u Hrvatskoj 1973. godine pretvara čak u apsolutno smanjenje broja kreveta u osnovnim kapacitetima i njihovim glavnim vrstama (hotelima, motelima i turističkim naseljima).

Tablica 10. – Turistički promet i godišnja stopa rasta 1953. i 1978. godine na području Hrvatskog primorja, kvarnerskih otoka i Gorskog kotara

Turističko područje	Turisti 1953.	Noćenja 1953.	Turisti 1978.	Noćenja 1978	Prosječna stopa rasta turista 1953-1978.	Prosječna stopa rasta noćenja 1953-1978.
Kvarnerski otoci	29.198	318.889	607.827	5.472.626	12,9%	12,0%
Hrvatsko Primorje	109.549	390.098	669.159	3.212.590	7,5%	8,9%
Gorski Kotar	4.116	14.219	26.686	129.477	7,7%	9,2%

Izvor: Andrić, N., op. cit. str. 241.
Napomena: Kvarnerski otoci su promatrani odvojeno od Hrvatskog primorja iako su i oni njegov sastavni dio

Tablica 11. – Smještajni kapaciteti i godišnja stopa rasta u Hrvatskom primorju, kvarnerskim otocima i Gorskom Kotaru 1953.-1978.

Područje	Broj ležaja 1953.	Broj ležaja 1978.	Prosječna godišnja stopa rasta 1953-1978.
Kvarnerski otoci	3.864	77.808	12,7%
Hrvatsko Primorje	5.037	49.420	9,5%
Gorski Kotar	218	2.205	9,6%

Izvor: Andrić, N., op.cit. str. 241.
Napomena: Kvarnerski otoci promatrani su odvojeno od Hrvatskog primorja iako su i oni njegov sastavni dio.

Zaključna razmatranja

Turizam sa svojim potencijalima za povećanje iskorištenosti kapaciteta te prosječne i ukupne potrošnje zaista nudi široke mogućnosti za otvaranje novih radnih mjesta i povećanje zaposlenosti. Najveća razvojna ograničenja o pitanju održivog razvoja nalaze se na području neadekvatnih kadrovskih rješenja menadžmenta prirodnih resursa, u neizgrađenoj društvenoj funkciji javnosti, u agresivnim zahtjevima za trošenjem prostora i konačno u suprotnosti između (brze) zarade i čistog okoliša.

Na mnogim područjima Hrvatske turizam je jedan od najvažnijih razvojnih oslonaca. Brojne djelatnosti u funkciji turizma (direktno ili indirektno) mnogima su mjesto zapošljavanja i na taj način izvor sredstava za život. Osim toga, u brojnim kućanstvima na turističkim područjima turizam već dugi niz godina osigurava značajne dopunske prihode. Viša prosječna razina uređenosti i komunalne opremljenosti turističkog mjesta te uredno funkcioniranje svih važnijih javnih uslužnih institucija, kao preduvjet uspješnost pozicioniranja na turističkom tržištu, istodobno je i značajan doprinos boljem životnom standardu građana.

Hrvatska još uvijek nije definirala svoje strateške nacionalne i izvozne proizvode. Izvoz je temeljna pretpostavka ukupne stabilnosti i budućeg razvoja hrvatskog gospodarstva. Tržište nam je premalo za bilo kakvu ozbiljniju proizvodnju bez izvoza. Na pitanje kako izaći iz postojeće neravnoteže, a posebno vanjskotrgovinske, koja već traje duže vremena, ne može se jednostavno niti jednoznačno odgovoriti. U svakom slučaju odgovor se mora usmjeriti u pravcu promjena ciljeva makroekonomske politike prema formiranju i mijenjanju postojeće strukture i veličine agregatne potražnje. Najprije će se to postići kroz povećanu i promijenjenu potražnju, posebno investicijsku, što će dugoročno stvarati i novu ponudu. To je odgovor u pravcu novog razvoja i nove zaposlenosti

Razvojno orijentirana turistička politika zahtijeva aktivnu ulogu države, a to se posebno odnosi na adekvatnu politiku i tečaja i izvoznih poticaja, kojima bi se konkretizirao turizam kao strateški (izvozni) sektor gospodarstva.

Hrvatski je turizam uzorni model otvorene privrede, o čemu u Hrvatskoj još na žalost nemamo prave predodžbe. On traži pokretanje mnogih mehanizama turističke politike, koji bi konačno opravdali epitet *prioritetne djelatnosti*, i tako tom odabranom sektoru *dozvolili* razvitak prema mogućnostima resursa. To nalaže da se znatno ambicioznije postave ciljevi i planovi razvitka turizma i koriste znatno sofisticiranije marketinške aktivnosti. Nužan je *državni intervencionizam* poticajnih mjera kao i politika tečaja jer bez implementacije istih turizam neće imati šanse za brži razvitak, što na europska kretanja znači zaostajanje. Uz pravilnu stratešku orijentaciju na realni potencijal

turizma, multiplicira se agregatna potrošnja i neto izvoz što dovodi do bržeg rasta domaćeg proizvoda i zaposlenosti.

Posebno valja upozoriti na činjenicu da sadašnja stalna zaposlenost u hrvatskom hotelijerstvu predstavlja preveliko troškovno opterećenje. Naime, iako je kod većine hotelskih poduzeća kao važnog turističkog *infrastrukturnog* podsustava, bitno smanjen opseg poslovnih aktivnosti (nakon gubitka tržišne pozicije, posebice na kvalitetnijem zapadnoeuropskom turističkom tržištu), iz objektivnih se razloga (socijalne prilike) zaposlenost nije mogla smanjivati u istom omjeru.

Hrvatskoj je potrebna ofenzivna politika gospodarskog razvoja kojoj je potrebna i nova teorija, nova politika gospodarskog razvoja, novi sustav funkcioniranja, kao i novi pristup upravljanju, a to znači potreba za novom kulturom razvoja. Ta kultura u najširem smislu obuhvaća i ekonomske djelatnosti i podrazumijeva sektorsko povezivanje i uspostavljanje odnosa između različitih područja, te komunikaciju među različitim vrstama ljudskog stvaralaštva, kao i među različitim društvima, zemljama, grupama i pojedincima. Novi razvojni modeli moraju voditi računa o svim aspektima ljudskog života. Turizam je upravo model gdje možemo pronaći to sektorsko ili cehovsko povezivanje između različitih područja.

Odnos turizma, kao specifičnog segmenta finalne potrošnje, s gospodarskim sustavom moguće je objašnjavati na isti način na koji se objašnjava odnos svakog standarnog segmenta finalne potrošnje (investicije, osobna potrošnja, javna ili proračunska-nekadašnja opća i zajednička-potrošnja, izvoz te saldo povećanja/smanjenja zaliha) s gospodarskim sustavom.

Svako tržišno gospodarstvo, dakle, u turizmu prije svega prepoznaje specifičan i istodobno golemi tržišni potencijal za plasman svojih proizvoda i usluga, i to usprkos svim njegovim brojnim i neprijepornim manjkavostima, koje su najčešće vezane uz jake sezonske oscilacije u aktiviranju potražnje, relativno ograničeno vremensko trajanje najvećeg dijela turističkih aktivnosti, s jedne strane, uz istodobno neodgodive goleme početne izdatke za izgradnju infrastrukture i suprastrukture.

Angažiranje i aktiviranje golemog resursnog potencijala, koji je na mnogim područjima zauzeo najatraktivniji dio prostora, rezultat je odsustva čvrstih razvojnih koncepcija, a još više nedovoljne opredijeljenosti da se prihvaćene koncepcije o zaštiti prostora dosljedno provedu. Zato je potrebno spriječiti razvojno usmjerenje koje nastavlja rasipnički koncept neograničene prostorne ekspanzije s preorijentacijom na kvalitativne pomake te postizanjem većih efekata boljim korištenjem kapaciteta i većim cijenama. U tako željenoj promjeni turističke destinacije moraju doći do optimalnog scenarija i konkretnog izračuna prihvatnog potencijala, prema kojima će biti usmjerene sve mjere urbanističke, komunalne, fiskalne i kadrovske politike u funkciji očuvanog

okoliša kao temeljnog turističkog resursa. Očuvati taj temeljni resurs zadatak je cijelog društva, vladinih i nevladinih institucija, stručnjaka i znanstvenika.

Od države se očekuje da stvori svojom makroekonomskom politikom ono okruženje koje će maksimalno stimulirati i poticati sve potencijalne domaće i strane investitore da ulažu svoj kapital u hrvatsku privredu u cilju profitabilnog i djelotvornog razvoja.

Hrvatski prostor jadranskog priobalja i otoka predstavlja izuzetno vrijedan dio nacionalnog prirodnog bogatstva. Zbog svojih obilježja, u cjelini promatran, taj je prostor ishodište (izvor) turističke rente kao dohotka koji proizlazi iz turističke potražnje.

U novijem razdoblju, od kraja osamdesetih godina prošloga stoljeća do danas, na turizam u Hrvatskoj značajno su utjecali procesi iz okruženja, ali se istodobno bilježe i učinci oporavka koji se u kvantitativnom smislu mogu statistički uočiti poravnanjem s najboljim godinama prošloga stoljeća.

U okviru modela razvoja hrvatskog turizma, naglasak mora biti stavljen na komparativne prednosti i izbor modaliteta koji će osigurati njihovo pretvaranje u prepoznatljive konkurentske prednosti. To znači da Hrvatska kao turistička destinacija, svoj razvoj treba temeljiti na profitabilnomu turističkom proizvodu, ponuđenom u okvirima maksimalno očuvanog okoliša, što bi, uz poštovanje standarda i stalno poboljšanje kvalitete, dugoročno trebalo pridonijeti ukupnome gospodarskom razvoju i blagostanju domaćeg stanovništva.

Koncipiranje konkurentne ponude pojedine turističke destinacije u Hrvatskoj treba zasnivati na spoznaji da je riječ o strateški definiranoj poslovnoj cjelini koja mora postati prepoznatljiva po svim relevantnim elementima, promatrano s polazišta da svaka turistička destinacija mora biti prepoznatljiva, mora imati jasan imidž i mora osigurati uvjete kako bi polučila pozitivan poslovni učinak. Stoga turističku destinaciju treba koncipirati kao cjelinu koja će uvažavati sve relevantne zahtjeve prisutne u sustavu globalizacije, ali istodobno treba biti prepoznatljiva po specifičnostima svoje ponude. Upravo na tim polazištima treba temeljiti zahtjeve da se Hrvatska definira kao turistička destinacija koja postaje i poslovna jedinica turističke ponude kojom treba upravljati na novim osnovama i time stvoriti temeljne pretpostavke za pretvaranje komparativnih u konkurentske prednosti, kao polazišta njezina boljeg pozicioniranja na svjetskome turističkom tržištu.

Literatura

- Allfier, D.,(1994), *Oblici i posljedice turističkog pritiska na obalu i more*, Turizam, izbor radova
- Andrić, N., (1980), *Turizam i regionalni razvoj*, Informator Zagreb
- Antić, V., (1953), *Turizam Istre, Hrv. primorja i Gorsklog kotara*, Rijeka
- Antić, V., (1986), *Počeci turizma u Primorju od Opatije do Novog Vinodolskog*, predgovor u knjizi *Selce-turistički razvitak 1894.-1985.*, Turističko društvo Selce, Selce
- Blažević, B., (1995), *Ekonomski računi plasmana kapitala u hrvatsko hotelijestvo*, Hotelijerski fakultet Opatija, Opatija
- Blažević, B.,(1998), *Gospodarstvo Novog Vinodolskog u XX stoljeću*,Adamić, Rijeka
- Bogunović, Crkvenac, Sharma, (1991), *Osnove ekonomike narodne privrede*, NN, Zagreb
- Dragomanović, S., (1938), *Naš turizam* Tipografija, Grafičko-nakladni zavod d.d. ,Zagreb
- Družić, I., Sirotković, J., (2002), *Uvod u hrvatsko gospodarstvo*, Ekonomski fakultet Zagreb, Politička kultura, Zagreb
- HNB-Bilten br. 11, Zagreb, 2006.
- Hrvatski enciklopedijski riječnik*, (2002), Novi liber, Zagreb
- Jovančević., R., i Stipetić, V.,(1996), *Deficit hrvatske tekuće platne bilance-stanje i implikacije za ekonomsku politiku*, Ekonomija/Economics, 3.
- Kabalin, S.,(1985), *Novi Vinodolski - prvo stoljeće turizma*, Tipograf, Rijeka
- Klarić, Z., (1987), *Problemi razvoja mediteranskog turizma u skladu s okolinom*, Zbornik radova *Turizam i prostor*, Institut za turizam, Zagreb
- Krippendorf, J.,(1986), *Putujuće čovječanstvo*, sveučilišna naklada Liber i Zavod za istraživanje turizma, Zagreb
- Krištafor, V., Jurdana, S., Uremović, V., (1988), *Turistička Crikvenica 1888-1988.*, Turističko društvo Crikvenica, Crikvenica
- Kušen, E., (1987), *Izgradnja koja devastira morsku obalu*, Zbornik radova, *Turizam i prostor*, Institut za turizam, Zagreb,
- Lukšić, B., (1992), *Etička dimenzija u gospodarstvu, O obalnom gospodarstvu u prilog obnovi Hrvatske*, Zbornik radova br. 7 god. II, Ekonomski fakultet Split, Split
- Petrić, I., (1992), *Obalni prostor u gospodarstvu Hrvatske*, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu, Radovi, god. II broj 7, Split
- Pirjavec, B.,(1998), *Ekonomska obilježja turizma*, Golden marketing Zagreb
- Radnić, A., (2001), *Turizam i razvoj Hrvatske (sažeta verzija)*, Institut za turizam, Zagreb
- Sirotković, J.,(1996), *Hrvatsko gospodarstvo*, Golden marketing, Zagreb
- Stipetić V., (1985), *Ekonomska znanost i opadajuća efikasnost investicija u Jugoslaviji od šezdesetih godina na ovamo*, Ekonomski pregled br. 5-6, Zagreb

Štambuk D.,(1994), *Gospodarski razvitak jadranskih otoka - Konceptijski pristupi i dileme Mediteranski koncept razvojne strategije Hrvatske*, Zbornik radova br. 11., Ekonomski fakultet Split, Split

Tomas 2004.- Stavovi i potrošnja turista u Hrvatskoj, Institut za turizam, Zagreb, 2005.

Turk, H., (1994), *Povijest turizma i ugostiteljstva otoka Raba*, Rijeka

Unković, S., (1981), *Ekonomika turizma*, Savremena administracija Beograd, str. 373.-381.

Vinski I., (1967), *Uvod u analizu nacionalnog dohotka i bogatstva*, Naprijed, Zagreb

Vuković, I.,(2003), *Europska ekonomija*, Dalmatina d.o.o., Zagreb

World Tourism Organization, (1977), *Tourism 2020 Vision*, Madrid, Spain

<http://www.mmtpr.hr> (22.01.2006.)

Summary

Branko Blažević, PhD

**THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE REGIONS OF
CROATIAN LITTORAL AND GORSKI KOTAR
FROM 1945 TO 1980**

The article surveys the development of tourism in Croatian Littoral and Gorski Kotar over a 40 years span i.e. between 1945 and 1985. Covering this relatively long period, the author explains a role of tourism in Croatia's economic development. Special attention is paid to analyzing the measures for stimulating the extended reproduction in Croatian tourism from 1966 to 1976 (when the largest part of Croatian tourist infrastructure was built) and its influence on the tourist development in Croatian Littoral and Gorski Kotar, altogether presented through analyzing the indicators and results of the mentioned measures. The author ranks 20 Croatian municipalities according to the size of income from catering industry and tourism. The role of the tourism of Croatian Littoral and Gorski Kotar in the development of Adriatic region is shown through data on catering industry's share and rank within the income of some municipalities in Croatia and Croatian Littoral in 1956 and 1980. The author also presents the indexes of income per capita in some tourist municipalities of Croatia and Croatian Littoral, in relation to the Croatian average.

The article presents a separate analysis of influence the tourism exerted to employment and the life standard of population, as well as the on the efficacy of capital invested in hotel and catering industry of Croatia from 1960 to 1990. This is demonstrated by the movement of average capital coefficient, as well as the movement of the supply of capital. Finally, he analyzes the characteristics of certain elements in tourist supply, especially of accommodation and its structure in Croatian Littoral and Gorski Kotar.